

'האשה הרעה' – סיפור־עם יהודי

(מקורות ומסכת ההיגוד)

פתח דבר

בדרך לא דרך הגיע לידי גליון עיתון בידידי שהופיע בעיר בה נולדתי, לידא, רוסיה הלבנה (ספר לידא 1970). השבועון 'לידער וואך', החל להופיע בשנת 1932 וכנראה לא החזיק מעמד אלא שנים ספורות.

תאריך הגליון: יום ששי, כ"ג כסלו תרצ"ה, 30 בנובמבר שנת 1934. החדש נקרא בפולנית 'ליסטופד', ירח השלכת. נייר הגליון צהוב, מקומט ומתפרק. אותות הזמן טבועות בו. ככל שידוע לי זהו שריד יחיד שנותר לפליטה מתוך העיתונות שהופיעה באותה תקופה באיזור זה.

בין הדי הימים ההם, העולים מתוך הידיעות והכתבות הקצרות, מופיע סיפור־עם כתוב בלשון עסיסית: דאָס שלעכטע ווייב – אַ ייִדיש פֿאַלקס מעשהלע' – 'האשה הרעה' – סיפור־עם יהודי. הסיפור התום עלידי המחבר בראשי תיבות: 'א. מ.'. תרגמתי את הסיפור לעברית. יהא נא מאמר זה ציון לזכרו של תושב העיר האלמוני, אהב פולקלור יהודי ובעל כושר סיפורי ניכר, שנרצח עלידי הנאצים ועזריהם ימ"ש.

לשונו השורשית שופעת דימויים ציוריים, ביטויים נוסחאיים, מטבעות לשון ופתגמים, רעננה וצבעונית כגשם וקשת יחידו. היא משקפת איפיוני הליכות והווי ומשמשת עדות נאמנה לתרבות היגוד רצופה ומפותחת שנגדעה בצורה כה אכזרית, וכשנגדעה עקרה עימה שורשים. אין לנו אלא לדובב שפתי ישנים.

הסיפור במקורו

דאָס שלעכטע ווייב

געווען אַ מאָל אַ בחור זייער אַ פֿרומער, און אַזוי ווי ער איז געווען ריפּ און קיין דאגות האָט ער ניט געהאַט, איז ער געוועסן טאָג און נאַכט און געלערנט; יאָר אפּן, יאָר אויס, ביז ער איז געוואָרן אַן אַלטער בחור.
זינען געקומען צו אים שרכנים און גענומען טענהין: געוואָלד, ווי זיצט עס אַ ייד

איינער אליין אן א פרוי? אבער ער האט זיי יעדעס מאָל געפטרט מיט תירוצים, ביז איין מאָל ווען די שדכנים זינען צו אים שטאַרק צוגעשטאַנען האָט ער זיי געענטפֿערט:

— אַז איר וועט אויסגעפֿינען אַ פֿרוי, אַ ריכטיקע מרשעת וואָס קען גוט שעלטן, וועל איך מיט איר חתונה האָבן.

— וואָס עפעס אַ מרשעת? — האָבן די שדכנים געפֿרעגט.

— איך ווייס דאָך — האָט דער אַלטער בחור געענטפֿערט — אַז דער וואָס האָט אַ ווייב, וואָס דערגייט אים די יאָרן און זי שילט אים כסדר קומט נאָכן טויט גליַך אין גן־עדן.

— זי מוז — האָט דער בחור זיי געזאָגט — זיין די גרעסטע מרשעת. וואָס מער און גרעסערע קללות זי קען געבן, אַלץ בעסער, זי מעג זיין אַלט, מיאוס, אָרעם, אַבי נאָר זי זאָל קענען גוט שילטן.

די שדכנים האָבן זיך צעלאָזט איבער שטעט און שטעטלעך און אין יעדער שטאָט, וווּ זיי זינען געקומען האָבן זיי זיך נאָכגעפֿרעגט אויף די מרשעתן. עס האָבן זיך געמאָלדן מיידלעך, אלמנות, גרושות, מענער האָבן אליין געבראַכט זייערע אייגענע ווייבער און געזאָגט, אַז זיי זינען גרייט די ווייבער אָפּצוגוטן, אַבי דער בחור זאָל זיי קענען נעמען. יעדער מאָן האָט פֿאַרזיכערט, אַז אַזאַ מרשעת ווי זינע איז אין דער וועלט ניט צו געפֿינען.

די מיידלעך, די אלמנות און די גרושות האָבן אויך ניט געשוויגן, יעדע איינע האָט געוואָלט דעם אַלטן רייכן בחור. עס האָבן זיך אָנגעהויבן קריג, קללות זינען געפֿאַלן ווי אַ האַגל. די שדכנים האָבן זיך צוגעהערט און די בעסטע קללות האָבן זיי פֿאַרשריבן אין ביכל.

נאָך דעם זינען די שדכנים געקומען צו דעם אַלטן בחור, פֿאַרגעלעזן פֿאַר אים פֿון זייערע ביכלעך: הבתולה מרת ציפּע האָט אַזוי און אַזוי געשאַלטן, הגרושה מרת טריינע האָט געגעבן אַזעלכע און אַזעלכע קללות, האַלמנה מרת יענטע האָט דערלאָנגט אַזאַ פֿאַרציע קללות. דער אַלטער בחור האָט דאָס אַלץ אויסגעהערט, אָבער ער איז ניט געווען צופֿרידן, דאָס זינען אַלץ געווען שוואַכע קללות. אַזעלכע וואָס מען הערט גאַנץ אַפֿט און צו וועלכע יעדער מאָן איז שוין היינט געוויינט, אַזוי האָט דער בחור געזאָגט.

ס'איז דאָך אַן אַלטער כלל, אַז אַלטע בחורים זינען גרויסע אויסקלייבערס.

די שדכנים זינען ווידער אַוועקגעפֿאַרן ווייטער און נאָך ווייטער, געבראַכט גאַנצע פעק מיט קללות, אַזעלכע אויף אַלע שונאים געזאָגט געוואָרן, אָבער דער אַלטער בחור איז נאָך אַלץ ניט געווען צופֿרידן.

— אויב חתונה האָבן — האָט ער געזאָגט איז נאָר מיט דער, וואָס איז די גרעסטע מרשעת אויף דער וועלט...

און ער האָט געהייסן די שדכנים ווייטער פֿאַרן און זוכן, — איך וועל אפֿך גוט באַפֿרידיקן, אויב איר וועט געפֿינען די ריכטיקע, וואָס איך זוך.

ענדלעך האָט איינער פֿון די שדכנים געטראָפֿן אַ פֿרוי, אַן אַלמנה, וואָס איר מאָן איז געשטאַרבן פֿון די קללות און איז גליַך אַרפֿן אין גן־עדן...

– איך האָב געפֿונען די ריכטיקע 'אייער אמתע באַשערטע' – האָט דער שדכן געזאָגט – אַ מויל פּעך און שוועבל. ווען זי הויבט אָן צו שילטן גייט אַריבער אַ שוידער איבערן ליב. וואָס דאַרפֿט איר מער? נאָך איידער זי קען איך... האָט זי איך שוין אָנגעשאַלטן. זי האָט איך געווונטשן, אַז אין דעם טאָג פֿון אייער חופּה זאָלט איר זיך אויסברעכן ביידע פֿיס און די אונטערפֿירער זאָלן איך דאַרפֿן טראָגן אויף אַ בעטל און אַז איר וועט דאַרפֿן זאָגן דעם 'הרי את' זאָלט איר שטום ווערן און אַז איר וועט דאַרפֿן אָנטאָן דאָס פּינגערל, זאָלן איך ביידע הענט פֿאַראַליזירט ווערן און גלייך נאָך דער חופּה זאָלט איר זיך דערווערן בײַ דער גאַלדענער ייִך...

דער אַלטער בחור האָט זיך שטאַרק פֿאַראינטערעסירט.

– דאָכט זיך – האָט ער געזאָגט, אַז עס איז אַ גלייכער שידוך.

– איך האָב אויך אַזוי געטראַכט – האָט דער שדכן געזאָגט – און דערפֿאַר טאַקע האָב איך זי מיטגענומען, זי געפֿינט זיך בײַ מיר אין דער היים, קומט מיט מיר אַהיים און איר וועט זי קענען זען און הערן.

דער אַלטער בחור איז גלייך אַוועק מיטן שדכן, ער איז פונקט געקומען אין דער צייט, ווען די אַרורה האָט געשוּינען אויפֿן שדכנס אַ ייִנגעלע און האָט אים געשאַלטן אין טאַטנס טאַטן אַרמין: אָבער ווי זי האָט דערזען דעם שדכן אַרפֿינקומען מיטן חתן איז זי געוואָרן שטיל.

– אַ כּלה שעמט זיך – האָט דער שדכן געזאָגט דעם חתן אויפֿן אויער.

דער בחור האָט אַ קוק געטאָן: ניט קיין מיאוסע יידענע און אַ גאַנץ יונגע און געזונטע, איז זי אים גלייך געפֿעלן געוואָרן. ער האָט זיך געטראַכט – מיט אַזאַ יידענע קען מען דאָך האָבן עולם הזה אויך, אַ חוץ עולם הבא.

אַ גוטע זאַך ווילט זיך ניט אַפֿלייגן און דער בחור מיט דער אַלמנה האָבן אין אַ פֿאַר טעג אַרום געשטעלט אַ חופּה און זי איז אַוועק אין זיין הויז וווינען מיט אים. עס איז אַריבער אַ טאָג, ער הערט נאָך פֿון איר ניט קיין קללה, טראַכט ער זיך: באַלד נאָך דער חתונה שעמט זי זיך. עס איז אַריבער נאָך אַ טאָג און נאָך אַ טאָג, אַנשטאַט קללות הערט ער פֿון איר נאָר גוטע און ליבע רייד. טראַכט ער זיך: זי שעמט זיך נאָך אַלץ, זאָלן נאָר איבערגיין די שבעת ימי המשתה, וועט זי שוין עפֿענען איר טיערן מויל. עס איז אַריבער די גאַנצע וואָך און זי איז נאָך אַלץ גוט, כאַטש נעם און לייג זי צו אַ מכה.

איז דער יונגערמאַן אַוועק צום שדכן און גענומען קלאָגן.

– זעט, איך האָב איך באַצאַלט אַזוי פֿיל געלט און איר האָט מיר אָפּגענאַרט. זי רעדט דאָך צו מיר ווי אַ זיס טיפּעלע, גאָר ניט ווי אַן אַרורה, אַפֿילו איין קללה האָב איך פֿון איר ניט געהערט...

– איך האָב איך ניט גענאַרט – האָט דער שדכן זיך פֿאַרענטפֿערט – נאָר זי האָט געמוזט עפעס קאַליע ווערן, אַדער אַן עיך־הרע האָט איר פֿאַרשאַט. איך מוז איר אַליין פֿרעגן וועגן דעם.

און דער שדכן איז געקומען צו דער פֿרוי און האָט איר געפֿרעגט:

– פֿאַרוואָס האָסטו אויפֿגעהערט צו שילטן? וואָס ביסטו קאַרג געוואָרן אויף

קללות? דיין אייגענעם מאן זשאָלעוועסטו אויך? ער האָט דאָך מיט דיר התונה געהאַט בלויז צוליב דיין מויל?

— איך ווייס דאָס — האָט די פֿרוי געענטפֿערט — אָבער ווייל ער וויל, וויל איך ניט, די נשמה וועט אים אַרויסקריכן איידער ער וועט פֿון מיר הערן אַפֿילו איין קללה. קללות ווילט זיך אים, מכות וועל איך אים געבן! האַרצווייטאַק וועל איך אים געבן זאָל ער גיין צו אַלדי שוואַרץ יאָר מיט אַיך צוזאַמען. אַנשטאַט אים צו שילטן, וועל איך דווקא זיין גוט, אַזוי גוט, אַז ער וועט בי מיר פּלאַצן, אַזוי גוט אַז ער וועט בי מיר ליגן ניין און נענציק קלאַפֿטער אין דער ערד!
זי האָט געהאַלטן וואָרט. פֿון טאָג צו טאָג איז זי געוואָרן צום מאַן אַלץ בעסער און ער האָט געבען ניט געקענט אַריבערטראַגן. און פּונקט ווי דער ערשטער מאַן איז געשטאַרבן פֿון אירע קללות, איז דער צווייטער געשטאַרבן פֿון איר גוטסקייט.
א. מ.

תרגום הסיפור לעברית:

האשה הרעה

היה היה פעם בחור ארוך מאוד. ומאחר שהיה עשיר וחסר דאגות, הוא ישב יומם ולילה ולמד, שנה אחר שנה, עד שהודקן.

באו אליו שדכנים בטענות: — גוואַלד, אַיך זה יושב יהודי בגפו בלי אשה? אך כל פעם הוא פטר אותם בתירוצים, עד שפעם אחת, כשהשדכנים הציקו לו ולא ויתרו, הוא ענה להם: "אם תמצאו אשה מרשעת המיטיבה לקלל, אתחתן איתה."
— מה פתאום מרשעת? — שאלו השדכנים.

— כידוע לכם — ענה הבחור הזקן — מי שיש לו אשה מרשעת הממרת את שנותיו ומקללת אותו ללא הפסק, מגיע לאחר מותו ישר לגן-עדן.
— היא חייבת להיות מרשעת גדולה — המשיך הבחור. ככל שְׁתַּכַּבִּיר קללות וזן תהיינה נמרצות ומרות, כן מוטב. היא יכולה להיות זקנה, מכוערת, עניה, העיקר שתטיב לקלל.

השדכנים נפרצו על פני ערים ועיירות, ובכל מקום אליו הגיעו שאלו על נשים מרשעות. התייצבו לפניהם בתולות, אלמנות וגרושות. גברים הביאו את נשותיהם והודיעו שהם מוכנים לתת להן גט, העיקר שהבחור יסכים לקחתן. כל אחד מהם הבטיח שמרשעת כזאת, כמו שלו, אין למצוא בכל העולם.

הבתולות, האלמנות, הגרושות, גם הן לא שתקו. כל אחת מהן רצתה את הבחור הזקן העשיר. התחילו מריבות, קללות ניתכו כמו ברד, השדכנים הקשיבו, ואת הקללות הטובות ביותר רשמו בתוך ספר.

לאחר מכן הגיעו השדכנים לבחור הזקן. קראו באוזניו מתוך ספריהם: הבתולה מרת יפה קיללה כך וכך, הגרושה מרת טריינה השמיעה קללות כאלו וכאלו, האלמנה מרת ינטה — הקיאה מנת קללות כזאת וכזאת. הבחור הזקן הקשיב, אך לא היה מרוצה. הקללות הן חלשות, כמותן שומעים לעתים קרובות וכל גבר כבר רגיל

היה לשומען. על כן הגיב כאשר הגיב. והרי זה כלל ידוע, שרווקים זקנים הם ברנים מובהקים.

השדכנים חזרו ונסעו רחוק ואף רחוק מזה והביאו צרורות עמוסים קללות, שמוטב כי יחולו על ראש כל שונאינו, אך הרווק הזקן לא היה מררצה ועמד בסירובו: – אם להתחתן – הוא אמר – הרי רק עם המרשעת הגדולה ביותר בעולם. הוא פקד על השדכנים להמשיך להתרוצץ ולחפש.

– אני אפצה אתכם בעין יפה אם תמצאו עבורי את הנכונה שאני מבקש. בסופו של דבר מצא אחד השדכנים אשה אלמנה, שבעלה נפטר מפני קללותיה, והוא אמנם הגיע ישר לגן-עדן...

– אני מצאתי אותה, את הנכונה, היעודה שלך – אמר השדכן. פיה מפיק זפת וגפרית. כשהיא פותחת בקללות, נרעד העור ומרטט חידודים חידודים. מה דרוש לך יותר? עוד לפני שהכירה אותך היא כבר ירתה בך קללות. היא איחלה לך, שביום חופתך תשבור את שתי רגליך ומלוויך יאלצו לשאתך באלונקה. וכאשר תפתח פיך להגיד את 'הָרִי אֶת', שיואחו בך הָאֱלֹם, וכאשר תבקש לענוד לה את טבעת הנישואין, שיפגע שיתוק בשתי ידיך. ומיד לאחר החופה מוטב שתיחנק תוך כדי אכילת 'מרק הזהב'.

סיפור זה עורר ברווק עניין רב.

– נדמה לי – הוא אמר – שהשידוך הזה ראוי, ואף בא בחשבון.

– גם אני כך חשבתי – אמר השדכן – לכן גם הבאתי אותה איתי. היא נמצאת עתה אצלי בבית, תוכל לראותה וגם לשמוע אותה.

הרווק הזקן הלך עם השדכן, ואכן הגיע אל ביתו בזמן הנכון. הארורה צעקה על ילדו של השדכן בקולי קולות וקיללה אותו באבי אביו, אך כשראתה את השדכן נכנס עם החתן לבית השתתקה כהרף עין.

– הכלה מתביישת – לחש השדכן באוזנו של החתן.

הבחור הסתכל: יהודיה לא מכוערת, צעירה ובריאה, והיא מצאה חן בעיניו ממבט ראשון. עלה בו הרהור: עם אחת כזאת אפשר ליהנות גם מהעולם הזה נוסף לעולם הבא.

דבר טוב שמזדמן אין לדחותו. כעבור ימים אחדים העמידו חופה והיא עברה לגור עימו בביתו. עבר יום, ואין הוא שומע מפיה קללה, ולו גם אחת. חשב בליבו: מיד אחרי החתונה היא בוודאי מתביישת. עבר עוד יום, עברו מספר ימים, אך במקום קללות הוא שומע ממנה רק דברים טובים ורחשי אהבה. חשב: 'היא עדיין מתביישת'. יעברו רק שבעת ימי המשחה, אז היא כבר תפתח את פיה היקר'. חלף שבוע והיא עדיין ממשיכה להיות טובה, ממש כתרופה למכה.

הלך האיש אל השדכן להתלונן:

– ראה, שילמתי לך כלי-כך הרבה כסף, ואילו אתה רימית אותי. היא מדברת אלי כמו יונה מתוקה, ולא כמו אשה ארוזה. אפילו קללה אחת לא שמעתי מפיה. – לא רימיתי אותך – הצטדק השדכן – אך היא בטח התקלקלה, או שמא עין רעה הזיקה לה. אשאל אותה על כך.

בא השדכן אל האשה ושאל:

— מדוע הפסקת לקלל? למה הפכת להיות קמצינית בקללות? לבעל שלך את מקמצנת? הרי הוא התחתן איתך רק בגלל מוצא פייך...
— אני יודעת — ענתה האשה — אבל דווקא מפני שהוא רוצה, אני לא רוצה... הנשמה תפרח מגופו עד שהוא ישמע ממני אפילו קללה אחת. קללות הוא רוצה, מכות אתן לו. כאב לב אנגרום לו. שילך לכל הרוחות איתך ביחד... במקום לקלל אותו אני דווקא אהיה טובה, כליכך טובה עד שהוא יתפקע... כליכך טובה, עד שאטמון אותו תשעים ותשע אמות עמוק באדמה!...
היא עמדה בדיבורה. מיום ליום הפכה טובה יותר ביחסה אל בעלה דבר שהוא לא מסוגל היה לסבול, וכמו שבעלה הראשון נפטר מפני קללותיה, נפטר זה השני בעטיו של טוב ליבה.

מקורות

שדכנים באו בטענות לרווק הזקן: 'גוואַלד, איך יושב לו יהודי בגפו בלי אשה? 'גוואַלד' — זעקה למראה אסון, צרה גדולה, שבר או אזעקה. השדכנים מודעים לדברי חז"ל: כל יהודי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה... (יבמות ס"ב, ע"ב). (הוא) אינו אדם, שנאמר (בראשית ה' 2) זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם... וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם (יבמות ס"ג, ע"א).

הרווק הזקן והעשיר רוצה רק אשה מרשעת, כזאת שתגרום לו צרות ותקלל. נימוק עימו: זה שיש לו אשה מרשעת הממרת את חייו ומקללת אותו ללא הפסק, עשוי להגיע לאחר מותו במישרין לגן־העדן. הוא פותח את דבריו במלים 'כידוע לכם', כמו דבר המובן מאליו. כלום מותר לקלל את הבעל? הבדיחה העממית ידעה לסווג את זה בדרך חידוד המאפיין את ריגונה של האשה כמרחיקה ומקרבת:

— יענטל, וועמען שילט איר?
מיין מאן, לעבן זאָל ער...

ינטל, את מי את מקללת?
את בעלי שיחיה...

השדכנים רושמים את קללותיהן של הנשים המועמדות ב'ביכלער'. בידיש קיימת אבחנה ברורה בין ספרי קודש לספרי חול. ספרי קודש הם 'ספרים', ספרי חול הם 'ביכער' או 'ביכלער' (גנוז 1991: 74-75). וכן קיים פתגם: 'אָ שורש איז ניט קיין וואַרצל, ווי ספּרים זיינען ניט קיין ביכער'.

השדכן ממליץ לפני הבחור על אלמנה אחת ומונה לזכותה את הקללות המופנות לחתנה, שאמנם רשם מפיה. לשונה של אחת מהן: לאחר החופה שיחנק באוכלו את מרק הזהב (די גילדענע יויך). בדבריה אלה של האשה נחשף מנהג, שהיה נפוץ בישובים במזרח אירופה. לאחר החופה, כשהחתן והכלה נכנסים לחדר היחוד מוגשת להם ארוחה שעיקרה 'מרק זהב' להפסקת הצום שהם מתענים בו, והוא מרק עוף זך.

שאלו טשרניחובסקי מזכיר באידיליה 'חוננתה של אלקה' בין היתר מנהג זה:

...פְּכָה שָׁבוּ הַקְּהָל מֵאֶצֶל הַחֶפֶה בֵּית מֶרְדֵּכִי
עַד שֶׁהִגִּיעוּ עַד פֶּתַח הַבַּיִת הַלְּבָן הַמְּרוֹחַ.

.....

ואותם הכניסו לחדר ואכלו 'מרק זהב' מצומצם (טשרניחובסקי תשי"ג: 368).

המשורר כתב את האידיליה בשנת 1921 ולדבריו היא מתייחסת אל זכרונות מתקופת ילדותו, זאת אומרת שהמנהגים המתוארים בה היו נפוצים בעשרות השנים האחרונות של המאה הקודמת במחוז ילדותו, פלך טְבֵרְיָא ברוסיה הדרומית על הגבול בין אוקראינה לקרים (גנוז תשנ"ד: 3).

הרכיב העברי בידיש של המספר האלמוני מדגיש את התייחסותו הן לתופעה והן לאשה. הנאמר בלשון הקודש מחדד את המושג. 'די אַרורה האָט געשרייען אויפֿן שדכנס אַ יינגעלע'. הארורה צעקה על ילדו של השדכן. 'ארורה' בעברית ולא במקבילה לכך בידיש. בסיפור אחר נתקלנו בביטוי 'אַ פֿרוי אַ יצר הרעטע'. אשה שהיא יצר הרע (רעכטער 1992: 63).

בסיפור בולט הפתגם כמסכם ומאפיין התנהגותן של הדמויות במצבים הפוקדים אותן.

'אַלטע בחורים זינען גרויסע אויסקלִיבערס' (רווקים זקנים הם בררנים מובהקים); 'אַ גוטע זאַך ווילט זיך ניט אָפֿלייגן' (דבר טוב אין רצון לדהותו); 'זי איז נאָך אַלץ גוט כאָטש נעם און לייג זי צו צו אַ מכה' (היא עדיין טובה, קח אותה כתרופה למכה). מכה – מקובל בידיש לציין 'אַ געשוויר', כלומר פצע עם מורסה. אומרים: ער (זי) איז גוט צו אַ מכה צוצולייגן. ז.א. הוא (היא) טוב לשים אותו על מורסה. היא כלי־כך טובה שיש בה סגולות מרפא כמו תרופות בית, שהיו מכינים ושמים אותן על המורסה לריפוי ולשיכון כאבים. לייג איר צו – תשים אותה, אך גם 'תשכיב אותה'. ביטוי היוצא לא בלבד לפשוטו אלא גם לחידודו, ועד לתחמו של ניבול פה מגיע.

האשה מקללת 'ער וועט ביי מיר ליגן ניין און ניינציק קלאַפֿטער אין דרערד' (אצלי הוא יטמן תשעים ותשע אמות באדמה).

חז"ל השתמשו בדרשות במספרים כדי להטעים איזה רעיון. 'תשעים ותשעה' מופיע אצלם בהקשר למוות, וזה כנראה שהשפיע על מבנה הקללה בידיש ניין און ניינציק קלאַפֿטער אין דרערד. ובלשון חז"ל:

'תשעים ותשעה למיתה ואחת לחיים, כשהאשה פועה בשעה שיושבת על המשבר' (ויקרא רבה, כ"ז, ז', תנחומא, אמור י"א).

'תשעים ותשעה' (מתים) בעין רעה ואחד בדרך ארץ' (בבא מציעא ק"ז ע"ב, ירושלמי, שבת י"ד).

'תשעים ותשעה מתים בפשיעה ואחד בידי שמים' (ירושלמי, שבת י"ד, ג'. ויקרא רבה ט"ז, ח').

'תשעים ותשעה מתים בשרב ואחד בידי שמים' (ירושלמי, שבת, י"ד, ג'. ויקרא רבה ט"ז, ח').

הפתגם העממי בידידש מייחס גם את המספר 'תשעים ותשעה' לנשים: 'אָ פֿרוי האָט ניין און נַינציק נשמות' (לאשה תשעים ותשע נשמות; סטוטשקאָוו 1950: 165, סעיף 234).

סבל כפוטור מענשו של גיהנום

הרווק הזקן מודע לנאמר במסכת עירובין מ"א, ע"ב: 'שלשה אין רואין פני גיהנום... ויש אומרים: אף מי שיש לו אשה רעה'.

ר' אליעזר פאפו בספר פלא יועץ בפרק 'אהבת איש ואשה', באיזכור לאותו פסוק במסכת עירובין, מביא את התפיסה העממית למשמעותו: 'היה ראוי לבקש אשה רעה אם היה יכול לעמוד בנסיון לפי חומר דין גיהנום. וכיוון שעומד בנסיון לא יירש תרתי גיהנום, אלא יקבל באהבה שכר טוב בעמלו' (פאפו תשמ"ז: י"ג).

לטיפוס סיפורי זה השלכות על סיפורי-עם יהודיים אחדים המקוטלגים באסעי"א. אסעי"א 5426 (תודה לגב' עדנה היכל, מרכזת אסעי"א, על המצאת הנוסחים מן הארכיון של הסיפור העממי בישראל). וכן הוא מופיע במפתח הטיפוסים הסיפוריים של ארנה ותומפסון, Aarne/Thompson 1961: 1365.

בסיפור המובא בפתחה של מאמרנו, מסתבר ששיא הרשעות של האשה אינו דווקא בקללותיה, אלא ברצונה התקיף לעשות את ההיפך מרצון בעלה. משל: זכה - יָזַר, לא זכה - כָּנְגְדוּ. דווקא מפני שהוא רוצה, אני לא רוצה. מאידך גיסא, בסיפור עם יהודי אחר מופיעה האשה כמציקה לבעלה במודע כדי שיהיה פטור מייסור גיהנום בעולם הבא. בכך היא מצדיקה את התנהגותה הירצאת דופן. אך היא נוהגת את ההיפך עם בעלה השני כדי שלא יהא פטור מייסורי גיהנום בעולם הבא. זו לשון הסיפור המובא אצל אלתר דרויאנוב (דרוואנוב תשכ"ג: סיפור 1598):
אשתו של הרב הציקה לו עד כדי כך, שהיה אומר: 'מובטחני, שלא אראה פני גיהנום'. לימים מת ונישאה אשתו לאדם מן השוק, והתנהגה עימו כשורה. אמרו לה:

- כמה תמוהה את! את הרב שהיה גדול בישראל שנאת, ואת בעלך זה, שאלפים כמותו בשוק, את אהבת. החזירה היא:

- היפך הדברים. את הרב אהבתי, ולפיכך עשיתי לו גיהנום בעולם הזה, עדי שיהא פטור מייסורי גיהנום בעולם הבא; את בעלי זה אני שונאה, ולפיכך זהירה אני שלא לעשות לו גיהנום בעולם הזה, כדי שלא יהא פטור מייסורי גיהנום בעולם הבא...
הבא...

בגירסה אחרת. האשה מתנהגת כמו בנוסח המובא בעיתון 'לידער וואָך'. היא מתייחסת לבעלה בנועם כדי שיגיע לגיהנום, אך מתוך רצון מוצהר: 'ביחד עמי יהיה שם בגיהנום' (כהן מלכה: סיפור קס"ט).

אדם אחד, שהיה חושש מגיהנום בשמים, התחתן עם אשה מרשעת, כי הוא חשב שאשתו תעשה לו 'גיהנום', כאן עלי אדמות, ועלידי כך הוא יזכה להיכנס ישר לגן עדן, אחרי מאה ועשרים שנה. ברם, אשתו שניחשה מחשבותיו, התייחסה אליו בנועם, ממש 'דבש וחלב'... שאלוה שכנותיה: 'מדוע את כליכך טובה לבעלך?'

אמרה להן: "וכי איני יודעת שבעלי התחתן עימי כדי שאעשה לו כאן גיהנום? קדחת ולא גיהנום! לא אתן לו הנאה זו! על אפו וחמתו אהיה טובה אליו, וכך ביחד עימי יהיה שם בגיהנום..."

'ביחד עימי שיהיה שם בגיהנום' נאמר בסיפור העממי לא רק על-ידי אשה ביחס לבעלה, אלא גם עולה מדבריו של רבי שמחה בונים מפשיסחה ביחס לרבי עקיבא (ליפסון 1937: 166).

רבי שמחה בונים מפשיסחה היה אומר:

'בעולם הזה מנהג זה בידי: מפקידה לפקידה הריני עושה לי רב ונוסע אליו. בעולם הבא אעשה לי רב את רבי עקיבא. אותי לא יכניסו להיכלו של רבי עקיבא. נמצא רבי עקיבא אנוס לבוא אצלי לגיהנום ועם רבי עקיבא נוח לי להיות אפילו בגיהנום..."

ספרותנו העממית מלווה באורח מקביל במהלך תולדות האומה את הספרות שבכתב, ושתייהן יונקות זו מזו. לפנינו דוגמא מאלפת לאותה זיקת גומלין המעוררת את השאלה מה קדם למה. האם הנאמר במסכת עירובין מ"א, ע"ב, בדבר האשה הרעה, יונק מרובד סיפורי או מאמונה עממית לפני שנתנסחו ונערכו בכתב, או שדבריו של המחבר היוו קרקע דשנה לסיפורי-עם ומקבילותיהם. הפיסקה במסכת עירובין מ"א ע"ב 'ויש אומרים אף מי שיש לו אשה רעה' מוכיח שבמקרה זה הנחה ראשונה היא הנכונה.

לסיפור 'האשה הרעה' נוסחאות אחדות ומקורותיו עתיקים (יסיף תשנ"ד: 657). האימרה בידיש מגדירה סיפור-עם ישן בציוריות ובחידוד: 'פֿאַר וואָס זאָגט מען, אַז די מעשה האָט אַ באַרד? ווייל אַ באַרד האָט אַ סך האָר און יעדער האָט צוגעגעבן אַ הערעלע' (למה אומרים שלסיפור יש זקן? כי לזקן יש הרבה שערות, וכל אחד מן המספרים לדורותיהם הוסיף לו שעה).

כוחן של קללות וחובת הזהירות להמנע מהן

בתורה נאמר: לא תִּקְלַל חֵרֶשׁ (ויקרא י"ט 14). ונאמר בגמרא: המקלל עצמו וחברו עובר בלא תעשה (שבועות ל"ה ע"א). עצמו – דכתיב רק הישמר לך ושמור נפשך מאד וכו'. חברו – דכתיב לא תקלל חרש (שבועות ל"ו, ע"א). במסכת סנהדרין מלמדת הגמרא שלא דווקא חרש, אלא כל אדם מישראל בכלל האיסור לקלל (סנהדרין ס"ו), אך בהמשך מסתבר שאין איסור מן התורה בקללת הזולת, אלא כאשר הקללה באה ללא כל סיבה, אבל כאשר היא מוצדקת אין כאן איסור (מכות ח, ע"ב; הלוי תשל"ט: רע"ד-רפ"ו).

לפסוק 'לא תִּקְלַל חֵרֶשׁ' מביאים פרשנים בידיש הבהרה ולשונם משדרת נימי אינטרפרטציה נוספים.

'פירוש לתורת אלהים' (חק לישראל 1898) כותב: 'דוא זאָלסט ניט שעלטן אַ טויבן אונ איין אַנדערן מענטשן טאָר מען אויך ניט שעלטן' (עיין רש"י). פירוש 'מצות השם' (שם) כותב: 'דאָס איז אַ מצוה לא תעשה. מען טאָר ניט

פֿלוביך אַ מענטשן אַפֿילו ער הערט ניט'. לאַ תקלל בן אדם אפילו אם אינו שומע.
ז"א שלא תקללו גם בהעדרו.

אין ספק, שהבחור שהשקיע הרבה משנותיו בלימוד תורה מודע למורכבות
העניין, ובכל זאת הוא דורש לשדכו עם אשה שמקללת, כי עומדת לפניו אמירה
נוספת, הן במקורה והן באינטרפרטציה העממית.
כתוב במשלי (כו, 2):

‘כַּפְּפוֹר לְנוֹד, כְּדָרוֹר לְעוֹף / כֵּן קָלַלַת חָנָם לֹא תְּבוֹא.’

פירש את זה הרלב"ג:

‘הנה כמו הצפור שהוא נד ממקומו בקלות וכדרור לעוף אל הבית שיצא ממנו, כן
קללת חנם לא תבוא אל המקולל בה, כך תהיה נדה ממנו בקלות ותשוב לאשר
יצאה הקללה מפיו, כמו שישוב הדרור לבית אשר יצא ממנו...’
הפליא לפרש ר' אברהם אבן עזרא: כתוב 'לא תבוא' באלף, ונקרא לו תבוא
בואו, להודיע כי למקלל תבוא ולאשר יקולל לא תבוא.
הואש בתרגומו ליידיש:

‘זוי אַ שפּערל וואָס וואַנדערט, ווי אַ שוואַלב וואָס פֿליט, אַזוי וועט אַן אומזיסטע
קללה אַנקומען אויף זיך אַליין.’

ולפי מתרגם אחר ליידיש הקללה בכלל לא מגיעה למטרתה. תרגומו של מרדכי
שמואל בערגמאן (לונדון 1931: 1112):

‘אַזוי ווי אַ פֿערוואַגלטער פֿויגל אונד אַרומפֿליהענדע שוואַלב קעהרן צוריק צו
זייער נעסט, אַזוי איז אויך אַ אומעזיסטע קללה, זי קומט ניט אַן.’

הדברים נקלטו ונוסחו בפתגמים ביידיש אותם שמעתי ורשמתי מפיהם של יוצאי
מחוז ילדותי שחרב: ‘אַז מען שיקט – קומט אַן, אַז מען שילט קומט ניט אַן.
(כששולחים – זה מגיע, כשמקלים – זה אינו מגיע). ובחידוד לשון פקחית של
יהודי ליטא: ‘אַז דער פֿעטער שיקט מיר – באַקום איך, אַז ער שילט – באַקומט
ער...’ (כשדודי שולח לי – זה מגיע אלי, וכשהוא מקלל – זה מגיע אליו...).
המספר האלמוני בעיתון ‘לידער וואַך’ הוסיף נדבך משלו לסיפור ולהיגודו הראוי
לעיון ולציון.

מראי מקום

גנוז יצחק 1991: ‘אהבת הספר – ערך, כבוד ומנהגים’. ידע עם, כרך כ"ה, תשנ"א, תל
אביב, 74-75.

-- תשנ"ד: ‘חתונה בעיירה – הווי ומנהגים שנגזרו’, חקר עמנו 13, תל-אביב.
גולדברג

דרויאנוב אלתר תשכ"ג: ספר הבדיחה והחידוד, כרך שני.
הלוי חיים דוד תשל"ט: עשה לך רב, חלק שלישי, תל-אביב.
חק לישראל 1898: חומש, ספר ויקרא, בהוצאת ר' מנשה קאדישזאהן, ורשא.

טשרניחובסקי שאול תשי"ג: שירים, ירושלים ותל-אביב.
סיף עלי תשנ"ד: סיפור העם העברי, ירושלים.
כהן מלכה: מפי העם, ספר שני, סיפור מס' קס"ט. נרשם מפי חיה מלכה גולדברג, רומניה,
אסעי" 13018.

ליפסון 1937: מדור לדור, תל-אביב וניו-יורק
טוטשקאוו נחום 1950: דער ארצט דער יידישער שפראך, יוואָ, ניו-יורק.
ספר לידא 1970, תל-אביב.
פאפו אליעזר תשמ"ו: פלא יועץ השלם, ירושלים (ר' אליעזר פאפו – רב סופר ומחנך.
נולד בסארייבו בשנת תקמ"ה-1785. ספרו פלא יועץ נדפס לראשונה בקושטינדה
תקפ"ד-1824).

רעכטער ישעיהו 1992: אין דער האַנט פֿון גורל, תל-אביב.
תנ"ך עם תרגום יהואש תש"א: ניו-יורק.
תנ"ך עם תרגום של מרדכי שמואל בערגמאן 1931, לונדון.
Aarne A. / Thompson S. 1961: The Types of the Folktale, A Classification and
Bibliography, Helsinki.